

\*\*\*

**П.Т.Тронько\***

**ВНЕСОК НАРОДУ УКРАЇНИ В ПЕРЕМОГУ  
НАД ГІТЛЕРІВСЬКИМИ ЗАГАРБНИКАМИ\*\***

*У доповіді академіка НАНУ, завідувача відділу регіональних проблем історії України Інституту історії України НАНУ йдеться про героїзм народу України, його Збройних сил, які винесли основний тягар війни і відіграли вирішальну роль у боротьбі з фашизмом.*

Наша конференція проходить у складній громадсько-політичній обстановці, і її учасників, сивочолих ветеранів і молодих науковців-початківців, не можуть не хвилювати події, що відбуваються в державі.

Те, про що мріяли віками покоління українських патріотів – про вільну, суверенну, соборну Україну – деякі політики прагнуть піддати сумніву.

Український народ на Слобожанщині, Івано-Франківщині, в Донбасі, у кожному містечку і селі – це великий єдиний український народ, роз'єднати який ні-

\* Тронько Петро Тимофійович – академік НАНУ, завідувач відділу регіональних проблем історії України Інституту історії України НАНУ.

\*\*Доповідь на XI Всеукраїнській науковій конференції "Велика Вітчизняна війна: маловідомі сторінки історії, імена, події" 15 жовтня 2004 р.

кому не дано права. За волю і незалежність України в боротьбі з гітлерівськими агресорами склали свої голови мільйони кращих синів і дочок нашого народу.

Ми свято бережемо образ Великої Перемоги – від Брестської фортеці і Сталінградської битви до штурму рейхстагу, від перших загиблих на кордоні бійців і офіцерів до постаті воїна-визволителя з дитиною на руках, що гордо височить у Трептов-парку в Берліні. І чим далі віддаляють нас події від вікопомного дня Перемоги, тим величнішим постає значення подвигу нашого народу, який розгромив фашизм і врятував людство від коричневої чуми.

У вогненні дні війни народ України перебував у стані антигітлерівської коаліції, засвідчивши свою відповідальність перед історією, світовим співтовариством і нащадками. Ми самоутвердилися в світі як геополітична реальність, відстоявши право на життя і зробивши свій історичний вибір. Майбутнє української землі визначили честь і слава воїнів, самовіддана праця мільйонів співвітчизників, працівників фронту і тилу. Битва за визволення України, що тривала 680 днів і ночей, стала однією з найвидатніших сторінок світової воєнної історії й однією з найславетніших сторінок в українській історії.

Понад 60 років тому, 28 жовтня 1944 р. у ході Карпатсько-Ужгородської операції завершилося визволення всієї етнічної української території від гітлерівських загарбників. Відзначаючи ювілейні дати, пов'язані з боротьбою народів СРСР проти фашизму, прогресивна громадськість України не тільки віддає належне поколінню воєнної епохи, його беззавітній відданості Батьківщині, ратному і трудовому подвигу, а й нагадує про величезний вклад українського народу у Перемогу, про відвернення смертельної загрози не тільки для нашої Вітчизни, а й світової цивілізації.

Сьогодні багато говориться про переосмислення вітчизняної історії, про її нове бачення, нові підходи. Нове бачення полягає не в тому, щоб паплюжити героїв і події Великої Вітчизняної війни, охаювати нашу пам'ять про подвиг народу, як це подається в деяких публікаціях, а в тому, щоб донести до сьогоднішнього і майбутніх поколінь правду про війну, про мужність і героїзм народу, який вистояв і переміг у битві із нацизмом. Очорнення минулого, як і замовчування фактів, які сьогодні є “невигідними” з погляду політичної кон'юнктури – це злочин перед історією. Молоді люди, які вступають у життя, які не пережили страшного воєнного лихоліття і не знали, що таке війна, мають знати минуле в усій його складності та неоднозначності.

Війна проти німецького фашизму була визвольною, священною. Священним був кожний день цієї війни – і дні важких оборонних боїв, і дні переможного наступу. Ніщо не могло похитнути всенародну, священну любов до рідної землі і готовність захистити її навіть ціною власного життя.

Україна, як відомо, взяла участь у Другій світовій війні з вересня 1939 р., коли частини Червоної армії перейшли радянсько-польський кордон і вступили до Західної України і Західної Білорусії. Не вдаючись до детального аналізу оцінок походу Червоної армії у Західну Україну, можна стверджувати, що об'єктивно він мав визвольний характер. Ці події створили сприятливі умови для об'єднання народу Західної та Наддніпрянської України. Рішення Народних Зборів Західної України, що відбулися у Львові у жовтні 1939 р., делегатом яких я був, про возз'єднання всього українського народу в єдиній державі, стали справжньою історичною подією.

Возз'єднанням українських земель був зроблений важливий крок на шляху до консолідації української нації, і про цей акт історичної справедливості повинні знати і сучасне, і майбутні покоління<sup>1</sup>.

Україна була головним об'єктом німецького плану “Дранг нах Остен” 1941 р. Із перших днів віроломного нападу гітлерівців запеклі бої точилися на українсь-

кій землі. Україна була центральною ділянкою європейського театру воєнних дій. Найбільші випробування лягли на плечі бійців і офіцерів діючої армії, які день за днем стримували фашистську навалу. За весь воєнний час червоноармійську форму одягнули понад 7 млн. громадян України, а це становило 23 відсотки особового складу Збройних сил СРСР<sup>2</sup>. Для когось перший бій був і останнім, а дехто, отримавши кілька поранень, щоразу повертався у стрій, пройшов війну від початку й до кінця. Виявом справжнього патріотизму став добровільний вступ до лав народного ополчення, винищувальних загонів, які разом із регулярними частинами прийняли на себе удар агресора у перші місяці війни.

Стікаючи кров'ю, завдаючи ударів по ворогові, воїни Червоної армії трималися до останнього. На кістках солдатів – героїв і страждальців 1941–1942 рр. – створювалися передумови Перемоги. На території України відбувалася майже половина стратегічних операцій, проведених у роки Великої Вітчизняної війни. Свобода України виборювалась у битвах під Москвою, Сталінградом, під час оборони інших міст-героїв, на Курській дузі, у битвах за Дніпро, на всіх фронтах, кувалася самовідданими зусиллями працівників тилу.

Осягаючи з висоти десятиліть фактори Перемоги, не можна не віддати належне величезним організаційним заходам керівництва держави, що стала жертвою нападу гітлерівської Німеччини й у стислі терміни зуміла перебудувати народне господарство на воєнні рейки, створити могутній військово-промисловий потенціал на сході, підпорядкувати “все для фронту, все для перемоги”. Лише з України у перші місяці війни на схід було перебазовано 550 промислових підприємств, майно і худобу тисяч колгоспів, радгоспів, МТС, десятки наукових і навчальних закладів, осередків культури, історичні цінності, виїхало майже 3,5 млн. жителів республіки – кваліфікованих робітників і спеціалістів, науковців, творчої інтелігенції, які віддали свої трудові й інтелектуальні зусилля у розвиток воєнного й економічного потенціалу нашої Вітчизни.

З усіх регіонів, захоплених Німеччиною та її сателітами під час Другої світової війни, чи не найбільше постраждала Україна, ставши незахищеною жертвою жахливих німецьких експансіоністів, об'єктом небаченого ще в її історії кривавого терору, грабінницького розбою, нещадної експлуатації населення.

За масштабами великих битв війни ми інколи забуваємо про мільйони наших співвітчизників, які залишилися на зайнятій ворогом території й випили до дна гірку чашу окупаційного режиму. Примусове вивезення на роботи з України до рейху 2,4 млн. осіб, переважно молоді, жорстока експлуатація цивільного населення, геноцид, економічне пограбування, повне ігнорування національних почуттів і традицій – все це випало на плечі нашого багатостраждального народу.

Незважаючи на вкрай жорстокі репресивні заходи окупантів, наш народ розгорнув рух Опору. Частина населення України боролася з окупантами у партизанських загонах і підпільних організаціях. У 1941–1945 рр. у партизанських загонах і з'єднаннях, підпільних партійно-комсомольських організаціях боролася проти ворога близько одного мільйона чоловік, з яких майже половина загинули.

У пам'яті народній назавжди закарбувалися подвиги партизанів зі з'єднань С. Ковпака, О. Федорова, О. Сабурова, М. Маликова й інших. Підпільні комсомольські організації “Молода гвардія”, що діяла в Краснодоні, “Партизанська іскра” – на Миколаївщині, “За Радянську Україну”, створена з ініціативи 16-річної Майї Самсики у Запорізькій області, та тисячі інших народних месників і підпільників у неймовірно складних умовах окупаційного режиму зривали економічні, політичні та воєнні заходи окупантів. Світ не бачив таких масштабів руху Опору на окупованих ворогом територіях. На жаль, сучасна молодь навіть не знає прізвищ видатних партизанів і підпільників, або знає їх діяльність у спотвореному вигляді.

“Партизани, – писав Олександр Довженко, – наша слава, наша гордість. Партизани – це ті сини України, перед якими зніматимуть шапки цілі століття, якими будуть пишатися цілі покоління і будуть складати про них билини і пісні. Це безсмертний символ вічності нашого дорогого і чесного народу”<sup>3</sup>.

Україна зберігала стратегічне місце протягом усієї війни. На її території відбулися найбільш успішні наступальні операції. У січні 1943 р. – жовтні 1944 р. на українській землі було проведено 11 стратегічних і 28 фронтових операцій. Важливе місце за складністю й унікальністю операцій в історії Другої світової і Великої Вітчизняної війн посідає форсування Дніпра, визволення Києва та подолання гірських масивів Карпат. У 1943–1944 рр. на українській території зосереджувалося майже половина частин діючої Червоної армії. В Українській кампанії брали участь шість фронтів, Чорноморський флот, три флотилії. Мільйони солдатів та офіцерів билися за Україну в 30-ти загальновійськових, 6 танкових, 7 повітряних арміях, 8 кавалерійських корпусах. На українських фронтах діяло 8 гвардійських армій<sup>4</sup>.

У нескінченних битвах радянські воїни набували бойового досвіду. У горнилі війни кувалася військова майстерність наших полководців. Серед них було чимало синів українського народу – командувачі фронтів та армій А. Гречко, А. Єременко, К. Москаленко, П. Жмаченко, Р. Малиновський, І. Черняхівський, П. Рибалко, Д.Лелюшенко і багато інших.

Вогненним смерчем пронеслася війна по українській землі. Ще тривала війна, а вже було намічено програму відбудови народного господарства. Нині не прийнято говорити про патріотичне піднесення, соціалістичне змагання, новаторські почини і рухи, – мовляв, робилося все це за вказівкою партії. Але жодна сила не могла примусити працювати людей так, як вони це робили з власної волі у тяжкі часи воєнного лихоліття протягом усієї війни. У славний літопис трудових справ золотими літерами вписана відбудова столиці України та її центральної магістралі – Хрещатика, зруйнованих індустріальних центрів, заводів і фабрик, затоплених шахт, комунальних підприємств.

Період війни ознаменувався не тільки титанічними військовими зусиллями, трудовими звершеннями, а й важливими суспільними процесами. З Другої світової війни Україна вийшла у новій якості – вона стала соборною, об’єднавши в одній державі етнічні українські землі, стала суб’єктом міжнародного права. Наприкінці війни Україна стала настільки помітним чинником антигітлерівської коаліції, що завдяки цьому здобула право бути країною-фундатором Організації Об’єднаних Націй, активним членом десятків міжнародних організацій.

У літературі останнього десятиріччя все більше зосереджується увага на викритті білих плям історії і менше йдеться саме про героїзм і мужність народу, який став на захист своєї рідної землі. Особливій ревізії піддається радянська епоха та її доленосний період – Велика Вітчизняна війна. У багатьох академічних виданнях, вузівських і шкільних підручниках, художніх творах, кінофільмах, через засоби масової інформації ці роки подаються як період суцільних репресій, “тоталітаризму і диктатури”, “гулагів”, “голодоморів” тощо. Події Великої Вітчизняної війни висвітлюються у викривленому вигляді, замовчується або відкидається вирішальний внесок Радянського Союзу у Перемогу над фашизмом та її історичне значення, часто спотворюються складові Перемоги – героїзм воїнів і трудівників тилу, патріотизм і дружба народів СРСР.

Такий підхід не має нічого спільного із принципами наукової та історичної правди, закриває дорогу новим поколінням до знання правди минулого нашого народу, веде до формування нігілістичного ставлення до життя й діяльності старших поколінь своєї Вітчизни, деформує духовність. Важливо відновити у суспільстві почуття справжнього патріотизму як найважливішої духовної і соціальної цінності.

Перемога у минулій війні – це героїзм нашого народу, його Збройних сил, які винесли основний тягар війни і відіграли вирішальну роль у боротьбі з фашизмом. Ми повинні завжди пам'ятати, що джерелом нашої сили була загальнодержавна соціалістична економіка, єдність усього суспільства, непохитна дружба народів Союзу РСР. У той тяжкий час народ, об'єднаний у Радянський Союз, був справді однією великою сім'єю.

У роки суворих випробувань на чолі народу стояла партія комуністів, яка організувала і надихала трудящих на розгром загарбників. Переважна більшість комуністів була на передовому рубежі боротьби з фашизмом, працювала на найвідповідальніших ділянках. Проте за останні роки не було опубліковано жодного правдивого дослідження про роль комуністичної партії в досягненні Перемоги у роки Великої Вітчизняної війни. Якщо ж були оприлюднені деякі статті про роль компартії, її внесок у здобуття Перемоги, то вони подавалися або вступопаючи у партію на фронті – це підніматися першими в атаку на ворога. Сотні тисяч членів комуністичної партії загинули на фронтах, у партизанських загонах, підпільних організаціях, захищаючи рідну землю. Така правда. І про це повинні знати сучасні і прийдешні покоління.

Понад 10 млн. людських життів приніс український народ на вівтар визволення і незалежності. Поряд зі старшим поколінням на захист рідної землі стала молодь. Молодість нашого покоління була обпалена страшною війною, густо полита кров'ю, слізьми і потом мільйонів юнаків і дівчат. За участь у Великій Вітчизняній війні близько 2,5 млн. українців нагороджено орденами і медалями, за виняткову мужність понад 2 тис. патріотів (в основному молодь) удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Тричі Героєм Радянського Союзу став І. Кожедуб, двічі Героями – 32 патріоти<sup>5</sup>. За видатні бойові подвиги у період війни ЛКСМУ була нагороджена Указом Президії Верховної Ради Союзу РСР від 24 червня 1944 р. орденом Бойового червоного прапора.

Гостра полеміка в суспільстві довкола ОУН–УПА висуває на порядок дня аргументоване, підтвержене документами висвітлення цієї проблеми. Зважений і неупереджений підхід дозволить перенести цю проблему з політичної в наукову площину, а об'єктивне висвітлення буде сприяти примиренню і взаєморозумінню, встановленню нормальних стосунків у суспільстві, зміцненню зв'язків між минулим, сучасністю і майбутнім, дозволить реабілітувати учасників збройних формувань, які дійсно, зі зброєю в руках, воювали проти гітлерівських загарбників і гинули в цій боротьбі як герої, та піддати осуду тих, хто зі зброєю в руках боровся проти Червоної армії, як це було в битві під Бродами влітку 1944 р. дивізії СС “Галичина” із наступаючою Червоною армією.

У радянській історіографії міцно вкоренилася децю суб'єктивістська тенденція стосовно проблем, пов'язаних із відкриттям другого фронту, наданням союзниками матеріальної допомоги СРСР. Ми повинні віддавати належне всім членам антигітлерівської коаліції. Зрозуміло, що без могутнього “першого фронту на сході” відкриття “другого фронту на заході” було б неможливим. Другий фронт до кінця війни так і залишався другим фронтом. Загальні втрати ворога на радянсько-німецькому фронті у 4 рази, а за кількістю вбитих і поранених у 6 разів перевищували ті, яких він зазнав на західноєвропейському і середземноморському театрах воєнних дій.

Перемога у роки Великої Вітчизняної війни стала одним з вирішальних етапів на шляху створення суверенної Української держави. Травень 1945 р. і серпень 1991 р. – день проголошення незалежності України – ці дві вікопомні події назавжди закарбувалися на скрижалах історії. Без жовтня 1944 р., без Перемоги у травні 1945 р. не постала б у наш час вільна, суверенна, незалежна Українська держава.

Священним покликанням повоєнних поколінь є збереження історичної пам'яті в нашому суспільстві, створення глибоко правдивого наукового і художнього літопи-

сів безсмертного подвигу народів нашої країни у Великій Вітчизняній війні. На часі є створення повноцінного, на основі широкого кола архівних джерел, наукового дослідження “Україна в роки Другої світової війни”. Обов’язок дослідників – чесно і правдиво відтворити події та факти, показати все переплетіння трагедії і подвигу, смерті і безсмертя, а оцінки нащадки зроблять самі з висоти свого історичного досвіду.

Для створення повноцінного літопису Великої Вітчизняної війни важливим є збір спогадів учасників війни, до якого необхідно залучити школярів і студентів. Патріотичному вихованню молоді необхідно надати державний статус, для чого слід опрацювати національну програму патріотичного виховання молоді з урахуванням історичного досвіду, який забезпечив нашу Перемогу. Потрібно здійснити перегляд навчальних програм і посібників з історії України періоду Великої Вітчизняної війни у плані розкриття участі українського народу в боротьбі проти окупантів.

Зустрічі молоді з ветеранами, відновлення і створення музеїв бойової і трудової слави, цикли передач по радіо і на телебаченні, пошук прізвищ загиблих у боях за Батьківщину – це наш реальний внесок у виконання Закону України “Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.”.

“Ніхто не забутий, ніщо не забуте” – такий всенародний заклик-клятва, що звучав одразу після закінчення війни, ось уже більш як піввіку живе і втілюється у наукових дослідженнях, художніх творах, у пам’ятниках і меморіалах. Понад 28 тис. братських і поодиноких могил, близько 50 тис. пам’ятників, споруджених вдячними нащадками – вічне свідоцтво того, якою ціною була здобута Перемога. До того часу, коли не похований останній захисник Вітчизни, не відзначені всі пам’ятні місця ратних і трудових звершень народу – ми не можемо сказати, що все зробили для увічнення пам’яті полеглих, подвигу народу у роки Великої Вітчизняної війни.

Минають роки, але назавжди на скрижалях історії залишаться імена тих, хто у грізний час встав на захист рідної землі, хто у нелегкому двобою ціною власного життя відстояв споконвічне право людини на свободу і життя. У нинішній і прийдешній час молоде покоління народу України покликане з патріотичним ентузіазмом вивчати і перейматися безсмертним подвигом своїх попередників.

Із кожним днем все менше залишається серед нас ветеранів Великої Вітчизняної війни. Посивілі і знесилені ранами минулих боїв, недостатньо забезпечені в нинішніх кризових умовах економіки, вони прагнуть передати сучасній молоді дух оптимізму, життєстійкий характер, знання й досвід, любов до нашої матері-України. Вічна Вам слава і низький Вам уклін, учасники і творці Перемоги – ветерани бойових і трудових звершень!

Подвиг і приклад ветеранів повинні пронизувати все наше життя, бути критерієм усіх наших рішень, вчинків і дій, основою патріотичного виховання підростаючого покоління. Наш святий обов’язок – вчених і краєзнавців – перед світлою пам’яттю загиблих за волю рідної Вітчизни, полягає в тому, щоб зберегти через дослідження пам’ять про безсмертний подвиг нашого народу, Перемогу в роки Великої Вітчизняної війни і передати пам’ять про нього сучасним і прийдешнім поколінням.

<sup>1</sup> Тронько П. Золотий сентябрь // Держава. – 2004. – 30 апреля – 6 мая.

<sup>2</sup> Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяга і жертвність. Українці на фронтах Другої світової війни. – К., 1997. – С.561.

<sup>3</sup> Довженко О. Україна в огні. – К., 1990. – С. 253.

<sup>4</sup> Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – К., 1999. – Т.12. – С.113–115.

<sup>5</sup> Тронько П. Згадаймо всіх поіменно. З історії боротьби комсомольців і молоді України проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. – К., 2001. – С.216.

The report of the academician of NANU, head of the regional problems of Ukrainian history department of the Institute of Ukrainian history of NANU, is about the heroism of people of Ukraine, its Armed Forces which have borne the main burden of war and played the key role in the fight against fascism.